

Inhoud

Lijst van afkortingen	8
Inleiding	11
1 Vanaf de Grieken: een eregalerij	19
NWHK: Wat iedereen behoort te weten...	20
Oude Grieken	24
Moderne cultuurhelden	27
Een koloniale geschiedenis	30
Sappho en man-vrouwen	32
2 ‘Ik gevoelde mij niet meer alléén’	38
Seksmuseum in Berlijn	39
<i>De Homosexueelen</i>	42
Van <i>Levensrecht</i> tot COC	46
‘Niets nieuws onder de zon’	48
3 Naar een Nederlandse geschiedenis	51
‘Geestelijke afstammelingen der oude Grieken’	52
Nationale schrijvers	54
Klanken uit Lesbos	57
‘Een beroemde hermafrodiet’	61
De plicht tot herinnering	64

4 Een ‘moderne’ geschiedenis van vervolging	67
Homoseksuelen als klasse	68
Terug naar de Middeleeuwen	70
De ‘voorgeschiedenis’ van 248bis	72
Zondebokken	75
‘Ons beloofde land zij erkenning’	78
5 Geschiedenissen van verzet	81
‘Een pionier is van ons heengegaan’	82
Naoorlogs verzet	85
Tegencultuur	89
Amazonen en sapphijnen	91
‘Laat een nieuwe generatie vechten op zijn eigen wijze’	94
6 ‘Wat mannen verder doen zoeken ze zelf maar uit’	98
Liever lesbië	99
‘Geestelijke moeders’	103
Androgynie	105
Amazonen, heksen en lesbische subculturen	110
‘Altijd dat hokjesdenken’	117
7 ‘De verzwegen holocaust van homoseksuelen’	121
Roze driehoek	122
De slag om een uitkering	126
Nationaal Homomonument	128
Hiv/aids	131
Nieuwe herinneringspraktijken	134
8 De universiteit als arena	139
Homostudies	140
Strijd om het archief	142
Variaties op een patroon	146

Deconstructie van termen	149
‘Hoe het twaalf jaar geleden begon’	155
Seksisme en racisme in het COC-verleden	158
Tentoonstelling <i>Goed verkeerd</i>	161
9 De erfenis van 1969	167
‘De woede van 1969’	168
‘Na ’69 was niets meer normaal’	171
Haagse homopolitiek	174
‘Dit hebben we nooit bedoeld’	176
Trots op Nederland	179
10 ‘Gay is zo straight niet meer’	184
Het antiracisme van Strange Fruit	185
‘Wij weigeren uit de geschiedenis gewist te worden’	188
Het Jongensuur: voorbij m/v	193
‘Mannelijke vrouwen’ in historisch perspectief	199
‘Queer lijkt het toverwoord van de jaren ’90’	202
11 Behoud en vernieuwing	206
WO2 <i>revisited</i>	207
Encyclopedische overzichten	212
Nieuwe media, nieuwe perspectieven?	221
Historische excuses	225
<i>Nos Tei</i>	228
Tot slot	232
Verantwoording en dank	241
Bronnen en literatuur	244
Noten	263
Register	308

Lijst van afkortingen

ACT UP, Aids Coalition to Unleash Power
Aids, acquired immune deficiency syndrome
AJAH, Amsterdamse Jongeren Aktiegroep Homoseksualiteit, opvolger van Amsterdamse Studenten Werkgroep Homoseksualiteit
AWGB, Algemene wet gelijke behandeling
COC, Cultuur- en Ontspannings Centrum (1949); Nederlandse Vereniging van Homofielen COC (1964); Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homoseksualiteit COC (1971); Federatie van Nederlandse Verenigingen tot Integratie van Homoseksualiteit - COC Nederland (2001); Federatie COC Nederland (2017-).
CPN, Communistische Partij Nederland
DCE, Directie Coördinatie Emancipatiebeleid
DDS, De Digitale Stad
EEG, Europese Economische Gemeenschap
EK, Emancipatie Commissie
EPOA, European Pride Organisers Association
EU, Europese Unie
FSWH, Federatie Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit
GAU, Gay Academic Union
GBA, Gay Business Amsterdam
GLF, Gay Liberation Front

HAW, Homosexuelle Aktion Westberlin
Hiv, human immunodeficiency virus
Homodok, Documentatiecentrum Homostudies, opgegaan in IHLIA
IAV, Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging, nu deel van Atria. Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis
IIAV, Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging
ICSE, International Committee for Sexual Equality
IGA, International Gay Association (zie ook ILGA)
IHLIA, Internationaal Homo/Lesbisch Informatiecentrum en Archief, nu IHLIA LGBTI Heritage
IISG, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
ILGA, International Lesbian and Gay Association, nu International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Intersex Association
IPTH, Independent Platform of Turkish Homosexuals
KB, Koninklijke Bibliotheek
Lhbt, verzamelterm voor mensen die zich identificeren als lesbisch, homoseksueel/gay, biseksueel, transgender
Lhbtqa+, verzamelterm voor mensen die zich identificeren als lesbisch, homoseksueel/gay, biseksueel, transgender, intersekse, queer/questioning, asexueel en anderen die geen seksuele aantrekkingskracht ervaren, niet-heteroseksueel zijn en/of zich niet identificeren met hun geboortegeslacht
LIP, Lesbies Intellectueel Platform
LOLA, Landelijk Overleg Lesbische Archieven
MVM, Man Vrouw Maatschappij
MVS, Man Vrouw Seksualiteit

NSB, Nationaal-Socialistische Beweging
NVSH, Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming
NWHK, Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee
OCW, ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
PLO, Palestine Liberation Organization (Palestijnse Bevrijdingsorganisatie)
PSP, Pacifistisch-Socialistische Partij
PvdA, Partij van de Arbeid
RIOD, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, nu NIOD
Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies
STAR, Street Transvestite Action Revolutionaries
SuHo, Werkgroep Surinaamse Homofielen
T&T, Werkgroep Travestie & Transseksualiteit binnen
NVSH
VVD, Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WhK, Wissenschaftlich-humanitäres Komitee
WUV, Wet uitkering vervolgingslachtoffers
WVC, ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Cultuur
ZMV-beweging, zwarte, migranten- en vluchtelingenbeweging

Inleiding

In de zomer van 2021 kreeg ik een mail van Hanna, een studente die stage liep bij de uitgeverij van dit boek. Zij had onderzoek gedaan naar het boekenaanbod over mensen die zich identificeren als lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, intersekse, queer, asexueel of anderszins afwijken van de normen over seksualiteit en gender (lhbtqi+). Hanna's conclusie was dat de beschikbare publicaties vaak een 'verouderd' want 'verkokerd verhaal' vertelden – enkel over homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, transgender personen of deelonderwerpen als het 'homohuwelijk'. Het ontbrak aan een inclusieve publieksgeschiedenis die 'past bij de huidige tijd, waarin de regenboogvlag is uitgebreid met nieuwe kleuren en we steeds meer begrijpen hoe alle vormen van onderdrukking met elkaar te maken hebben.'¹

Hanna en uitgever non-fictie Marcella vroegen of ik zo'n boek wilde schrijven. Ik voelde me gevleid, maar ik vroeg me ook af wat zij precies zochten en of ik daarvoor de aangewezen persoon was. Ik ben weliswaar een publiekshistoricus die zich met gender, ras en emancipatie in de historische cultuur bezighoudt, maar zag mij zelf (nog) niet als specialist in queer geschiedenis. Toch was ik geïntrigeerd en na de mail volgde een gesprek. Op de uitgeverij werd mij

Vanaf de Grieken: een eregalerij

Waar begint een queer geschiedenis van Nederland? En wat telt als beginpunt? Moet er dan sprake zijn van een georganiseerde emancipatiebeweging? Of draait een queer geschiedenis om de levens van mensen die wij nu kunnen duiden als lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, intersekse, queer, aseksueel of anderszins afwijkend van normen over gender en seksualiteit (lhbtiqa+)? En wáár zoeken we het begin? In de delta aan de Noordzee die doorgaans geldt als Nederland? Met of zonder oog voor de (voormalige) koloniën, Europa en de rest van de wereld?

Dit soort vragen maakt duidelijk dat het begin van een geschiedenis nooit vanzelfsprekend is, maar het gevolg van een perspectief. De keuze voor een perspectief bepaalt ook wat er voor de rest van het verhaal (on)belangrijk is. De beginselectie is, met andere woorden, een eerste aangrijpingspunt voor herinneringsactivisme. Dit hoofdstuk onderzoekt waar de eerste generatie georganiseerde homo-activisten het begin van een eigen geschiedenis zocht en vond.

NWHK: Wat iedereen behoort te weten...

In Nederland begon de homorechtenbeweging in 1912, met de formatie van het Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee (NWHK). Dit was de Nederlandse afdeling van de eerste homorechtenorganisatie ter wereld, het Wissenschaftlich-humanitäres Komitee (WhK) in Berlijn. Vanaf 1897 ageerde een groep rondom de Joods-Duitse arts Magnus Hirschfeld (1868-1935) tegen de criminalisering van 'sodomie' in het Duitse Wetboek van Strafrecht en voor de burgerrechten van mensen die zij 'homosexuelen' gingen noemen. Het NWHK ontstond als reactie op het vernieuwde Nederlandse Wetboek van Strafrecht, dat in 1911 was uitgebreid met artikel 248bis. Dit artikel over ontucht door verleiding van minderjarigen (jonger dan eenentwintig jaar) stelde de leeftijdsgrens voor heteroseksuele contacten op zestien jaar, die voor homoseksuele op eenentwintig jaar.¹

Hirschfelds activisme begon met een ervaring in zijn praktijk als arts. In zijn eerste brochure (informatieboekje), *Sappho und Sokrates* (1896), verhaalde hij over de ontmoeting met een jonge officier die naar mannen verlangde, maar door zijn familie werd gedwongen met een vrouw te trouwen. De officier vreesde een dubbelleven vol schande en moeilijkheden, want 'sodomie' – seks tussen mannen – was een misdaad volgens paragraaf 175 van het Duitse Wetboek van Strafrecht. Op de vooravond van zijn huwelijk koos de officier daarom de dood. In een afscheidsbrief vroeg hij Hirschfeld zich in te zetten voor de eer en rechtvaardige behandeling van alle mensen zoals hij, die gebukt gingen onder een wet die hen straffe voor hun natuur.² Die handschoen nam Hirschfeld op, eerst in zijn brochure en een

jaar later door de oprichting van het WhK.

Magnus Hirschfeld was een man van de wetenschap die seksuologie ging heten.³ Tijdens zijn studie geneeskunde was hij geïnspireerd door de Duits-Oostenrijkse arts Richard von Krafft-Ebing, wiens veelgebruikte, -vertaalde en regelmatig herziene handboek *Psychopathia Sexualis* (1886) allerlei verschijningsvormen van 'seksuele inversie' behandelde. Die inversie, omkering, betrof zowel seksualiteit als biologisch begrepen sekse en gender – opgevat als de beleving van sekse. Onder de koepel van 'seksuele inversie' stonden homoseksuelen en biseksuelen daarom naast mensen die zich kleedden als de 'tegenovergestelde' sekse.

Krafft-Ebing bekeek al deze verschijnselen als pathologieën (ziekten), maar Hirschfeld nam afstand van dat perspectief. Vanaf de jaren 1890 betoogde hij dat elk mens zich op een complex spectrum van sekse, gender en seksualiteit bevindt. De heteroseksuele *Vollmann* en *Vollweib*, nu zouden we die cis man en cis vrouw noemen, lagen als ideaaltypen aan de uiteinden van dat spectrum. Daartussen waren volgens Hirschfeld ruim drieënveertig miljoen variaties mogelijk. Voor de mensen die afweken van de ideaaltypen gebruikte hij begrippen als *sexuelle Zwischenstufen* (seksuele tussenvormen), *dritte Geschlecht* (derde sekse) en *Uranisme* (homoseksualiteit).

Hirschfeld werd een beeldbepalende seksuoloog, maar in zijn eigen tijd was er ook kritiek. Zo verzette een kring mannen rondom uitgever Adolf Brand zich hevig tegen begrippen als 'derde geslacht'. In hun tijdschrift *Der Eigene* (1896-1932) propageerden zij juist een stoer, mannelijk beeld van homoseksuelen. Meer overeenstemming was er over het punt dat homoseksualiteit natuurlijk is, en dat homo-

seksuelen daarom niet moreel en/of juridisch veroordeeld kunnen worden. ‘Was natürlich ist, kann nicht unmoralisch sein’, wat natuurlijk is, kan niet slecht zijn, schreef Hirschfeld in 1896 op het titelblad van *Sappho und Sokrates*.

De weg naar strafrechthervorming lag volgens Hirschfeld c.s. in de wetenschap. Het motto was dan ook ‘per scientiam ad justitiam’, door wetenschap tot rechtvaardigheid. Om de publieke opinie tot verandering te bewegen bestookte het WhK de wereld met publicaties, van brochures tot seksuologische studies en het wetenschappelijk tijdschrift *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen unter besonderer Berücksichtigung der Homosexualität* (1899-1923). De brochures werden uitgedeeld bij openbare WhK-lezingen, maar ook direct verstuurd naar artsen, juristen, politici, journalisten, leraren, dominees en andere invloedrijke figuren. In 1914 waren er al bijna honderdduizend brochures verspreid, aldus Hirschfeld.⁴

Het WhK bevond zich in Berlijn, maar fungeerde als internationaal comité door een netwerk van correspondenten. Nederland was aangehaakt via de arts Lucien von Römer (1873-1965), eerst correspondent, later bestuurslid van het WhK en vanaf 1902 ook auteur van bijdragen aan het *Jahrbuch*.⁵ Het WhK stond tevens in contact met Arnold Aletrino (1858-1919), een schrijvende arts die in 1901 bij een internationaal congres van criminologen in Amsterdam betoogde dat homoseksualiteit niet strafbaar kon zijn omdat het een aangeboren en dus natuurlijke drift was.⁶ In 1903 reisde Aletrino naar Berlijn voor een bezoek aan Hirschfeld, die datzelfde jaar de jurist Jacob Anton Schorer (1866-1957) begroette.⁷

Schorer bleef zes jaar in Berlijn en werd actief voor het WhK, maar keerde in de zomer van 1910 terug naar Neder-

land. Hier werd vanwege de herziening van het Wetboek van Strafrecht druk gediscussieerd over zedenzaken, zoals prostitutie. In het debat over ontucht met minderjarigen was homoseksualiteit aanvankelijk geen apart thema, maar dat werd het wel. Robert Regout, de katholieke minister van Justitie, was er namelijk van overtuigd dat homoseksualiteit het gevolg was van verleiding. Wie eenmaal een homoseksuele ervaring had gehad, was in zijn optiek verloren. Regout zag het als zijn missie de jeugd te beschermen tegen verleiding door volwassen homoseksuelen. In het wetsvoorstel over ontucht door verleiding van minderjarigen maakte hij daarom verschil tussen hetero- en homoseksuele ontucht (artikel 248bis).

De associatie van homoseksualiteit met liefde of seks tussen mannen en jongens was niet uniek voor Regout. Destijds legden meer mensen dat verband, ook homoactivisten. Zogenaemde 'knapenliefde' was voor hen vanzelfsprekend deel van homoseksualiteit. Nu kan dat problematisch overkomen, maar activisten van toen zagen een heel ander knelpunt: met 248bis zouden jongens(prostituees) volwassen knapenliefhebbers kunnen chanteren. De discriminatie in het strafrecht bracht de pennen dan ook in beweging.⁸ Zo publiceerde de homoseksuele predikant Hubertus Schouten, alias Mr. G. Helpman, een aantal brochures tegen Regout. In november 1910 kwam Jacob Schorer met zijn brochure, *Tweeërlei maat*. Die stuurde hij naar ministers, parlementariërs en journalisten, maar in het voorjaar van 1911 namen de Tweede en Eerste Kamer het wetsvoorstel van Regout aan. Samen met Aletrino, Von Römer en de schrijver M.J.J. Exler formeerde Schorer daarop het NWHK, dat bleef strijden tegen artikel 248bis.

Oude Grieken

Het NWHK presenteerde zich in 1912 met de brochure *Wat iedereen behoort te weten omtrent het Uranisme*, een bewerking van de door Hirschfeld geschreven brochure *Was soll das Volk vom Dritten Geschlecht wissen* (1901). Inzichten uit de moderne seksuologie stonden centraal in deze publicaties. Om een einde te maken aan ‘ouderwetsche sprookjes’ en ‘ingeroeste vooroordelen’, moest het brede publiek volgens Schorer leren inzien dat ‘Uranisme (= Homosexualiteit = liefde voor personen van het eigen geslacht)’ een natuurlijke, te accepteren variatie van de menselijke seksualiteit was – geen ziekte, zonde of misdaad.⁹

Geschiedenis was minstens zo belangrijk in de argumentatie van homoactivisten tegen 248bis. Zo verwees Schorer in 1912 naar de bloeiende cultuur van het oude Hellas (Griekenland).¹⁰ Die toonde voor hem de onjuistheid van vooroordelen over homoseksuelen als onwaardige en nutteloze mensen. Uraniërs waren volgens Schorer net zo verschillend als heteroseksuelen en kwamen voor in alle rangen, standen en beroepen. Dat betekende dat ‘de Maatschappij aan hùn arbeid, aan hùn verstand, aan hùnne gaven van geest en gemoed evenveel te danken [heeft] als aan die der Heterosexueelen.’¹¹ De oud-Griekse cultuur leverde daarvoor het ultieme bewijs.

Het antieke Griekenland gold in de tijd van Schorer als toppunt van beschaving en als bakermat van de Europese cultuur.¹² Het is dus niet verrassend dat homoactivisten het begin van hun geschiedenis in Griekenland zochten. Die speurtocht begon al vroeg in de negentiende eeuw. In 1838 publiceerde Heinrich Hößli bijvoorbeeld twee delen *Eros*